

valóban ambivalens kötésben van a helyrehozhatatlan veszteséggel, a térvessztéssel, s ugyanakkor az önállóság és az íróvá válás távlatával. A gyász és a megszabadulás szétszalazhatatlanul összefonódik: „Nemsokára már nincs tető a házon. Annyiszor írtam a pusztulásról, ez óhatatlanul eszembe jut. Nem meddő kultúrpeszsimizmusból vagy katasztrófizmusból, mint ahogy írni szokták rólam, hanem azt fürkészve, mire képes az ember ellen az ember, és ki az, mi az, aki vagy ami így is túlélőnek bizonyul. Igen, ennek a háznak az enyészetébe születtem bele, de hogy mit jelent valaminek a teljes pusztulása, a térképről való eltüntetése, azt csak itt értettem meg, az ideiglenes kerítésnek dőlve, a mi bombakárosultnak látszó házunkat nézve.” [444.]

A szabadság szorosan kapcsolódik az íráshoz, amely az élet általi alakítottsággal való egyenlőtlen versenyben az élet alakításának ígéretét hordozza. Az adattárakból, de a saját naplóból [pl. a csillebérci kék, vonalas füzetből] bemásolt szövegek vagy a *Szabályos körcikk* című vers városképi „bedolgozása” mind-mind az írótságnak ezt az effektusát erősítik. A szöveg töredezettsége és befejezetlensége örök – részben szándékon túli és immár átírhatatlan – emléket állít a végességnek, annak, hogy a halál által kísértett élet mindig valami más. [*Jelenkor*]

SZIRÁK PÉTER

Egy város felmérése

A DEBRECENISÉG MINTÁZATAI. VÁROSI IDENTITÁS ÉS A LOKÁLIS EMLÉKEZET RÉTEGEI A KORA ÚJKORTÓL NAPJAINKIG, SZERK. FAZAKAS GERGELY TAMÁS, BÓDI KATALIN, LAPIS JÓZSEF

2020-ban két olyan kötet is napvilágot látott, amely címébe emelten foglalkozik Debrecen lokális identitásával. Térey János *Boldogh-ház, Kéttalom utca. Egy civis vallomásai* című posztumusz kötete már a megjelenést megelőző várakozásokkal is beteljesítette egyik – Debrecenben releváns – küldetését, hogy szavakba öntse, elmondja, mit is jelent a civis identitás. A másik könyv, *A debreceniség mintázatai. Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig* tanulmánykötet, pontosabban konferenciaakta, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoportja által szerkesztett *Loci Memoriae Hungariae* sorozat kilencedik darabja, ekként tehát a magyar emlékezet-hely-kutatás tudományos diskurzusába illeszkedő munka – amelyet a szerkesztők, Fazakas Gergely Tamás, Bódi Katalin és Lapis József a 2019-ben elhunyt Térey János emlékének ajánlanak. A dedikáció egyrészt annak az aktív közreműködésnek állít emléket, amivel Térey részese volt a kutatócsoport berkeiben zajló munkának, illetve bizonyosan jelzese annak, hogy az életmű Debrecennel foglalkozó darabjai – mint a tanulmánykötetben elemzett *Szabályos körcikk* – szintén elevenen hatnak a lokális identitás jelenkori megfogalmazásában.

A két kötet a Téreynek szóló ajánlás-emlékezés gesztusán túl úgy lép párbeszédbe egymással, hogy Debrecen két különböző irányból közelíti. A *Boldogh-ház* a memoárirás téje szerint az elbeszélő individuum önmegértésére tesz kísérletet, egy énkonstrukció megalkotására, ahogyan és amennyire ez az ezredforduló magyar kulturális-nyelvi-iro-

dalmi terében meg tud valósulni. Ezen munka központi elemeként tételeződik a cím állítása szerint a civis identitás, amely tehát az egyént helyezi el egy térben, egy város térbeli és időbeli szövetében. A *debreceniség mintázatai* pedig épp ezt a szöveget kívánja felfejteni, vagy amint az alcím megfogalmazza, az identitás és az emlékezet rétegeit feltárni. E munkának nekiláthatna a debreceni identitás Térey által is középpontba helyezett megfogalmazása, a civisség felől, de más utat választ: „a 'debreceniség'/debreceniség 19. század eleji retorikai konstrukcióját, a későbbi évtizedektől kezdve inkább már fogalmát” [11.] követi nyomon a kora újkortól napjainkig. [Hogy a debreceniség és a civisség milyen viszonyban állnak egymással, hogyan vetülnek egymásra, lehetne például egy olyan *Boldogh-ház*-olvasat tárgya is, amely e tanulmánykötet tanulságait hasznosítja.]

A bölcs önkorlátozás annak belátását mutatja, hogy ma, az ezredfordulón az identitásról sokféleképpen lehet megnyilvánulni, ha úgy tetszik, egyre jobban bele vagyunk bonyolódva abba a hálóba, amelyet az identitáskonstrukcióinkkal magunk köré szövünk szavakkal csakúgy, mint cselekedetekkel, és a sokféleséget egy konferencia, egy kötet keretei között lehetetlen kezelni. Hogy miért ennyire fontos most számunkra az identitás kérdése, nyilván nem e helyütt megvitatandó, átgondolandó kérdés, de az, hogy valószínűleg leggyakrabban használt fogalmaink között szerepel, mutatja, hogy aktuális vállalás tudományos kutatás tárgyává tenni, de legalább ennyire kockázatos, bátor tett is, hiszen mintha egyre kevésbé tudnánk, miről is beszélünk, mert annyi mindent mondunk e fogalomról, annyi mindent szuszakolunk bele.

A precíz definíció más miatt is szükségesnek látszik. Meglehető, 2020-ban e két fontos kötet látott napvilágot a Debrecenről folytatott diskurzusban, de a szépirodalmi mű és a tudományos munka körül egy olyan nyelvi és kulturális tér él, melyben a debreceniség nem akadémikus, nem irodalom- vagy kultúrtörténeti irányultságú reflexiói is élénk viták, a közbeszéd és magánjellegű megszólalások gyakori tárgyai. A mai magyar politikában, mint az immár minden túlzás nélkül nemzetközivé táguló gazdasági térben újra meg újra beszédtema, mi is Debrecen, de természetesen magában a városban is élénk disputa folyik a legkülönbözőbb közösségekben, fórumokon, szituációkban a kérdésről, pontosabban a felmerülő legkülönbözőbb kérdésekről a tekintetben, mit is értsünk Debrecenben. E folyamatokban az utóbbi években olyan fontos fejezetek íródtak, mint a *Debreceni Disputa* folyóirat (és az abban a várossal kapcsolatban zajlott értelmiségi párbeszéd), két Európa Kulturális Fővárosa kandidatúra [az arra való felkészülés vitáitól, beszélgetéseitől a megszületett pályázatokig], az Új Főnix terv, illetve a D2030 városfejlesztési stratégiák, a város 2018 és 2030 közöttre szóló kulturális stratégiája; e tervek meglehető a jövőre vonatkozóan tartalmaznak elképzeléseket, vállalásokat, de azok megfogalmazásának alapja a város múltjának és jelenének, lokális, regionális, nemzeti és nemzetközi pozícióinak felmérése, elemzése volt. Ezt az élénkséget első látásra a jelenkori történések – a városban zajló gazdasági, társadalmi, kulturális folyamatok – indukálják, viszont épp a most bemutatott kötet szolgál a tekintetben tanulsággal, hogy egy hosszú ideje zajló diskurzus újabb fejezeténél tartunk éppen. A múltra figyelés, a tudomány eszközeivel működtetett emlékezés nem csak a történeti jellegű tudományos érdeklődésben nyeri el relevanciáját, hanem szélesebb kontextusban is.

A Debrecenről a városban és azon túl zajló diskurzus élénkségét talán az is magyarázza, hogy a fővárostól eltekintve kevés olyan magyar település van, amely

esetében a lokális identitás kérdése ilyen intenzitással és komplexitással vetődne fel, illetve ahol ilyen hagyományai és jelene volna az identitásról folytatott beszédnek. Addig, amíg más európai nemzeti kultúrákban, például az olaszban, a németben, a franciában, az angolszászban a lokális közösségi identitásnak mélyre nyúló hagyománya és élő jelene van, a magyar kontextusban inkább rendhagyó az, hogy egy város közössége azon túl, hogy egy konkrét földrajzi helyhez köti magát, ilyen markáns módon határolja körbe és építse fel a lakóhelyhez kötődő önértelmezést és önképet. A magyar kultúra nem annyira lokális kultúrák, lokális identitások interakcióiból szövődik, ennél sokkal erősebb a központ–periféria, azaz a főváros–vidék reláció, illetve az urbánus és rurális viszony [direkt nem a népies fogalmat használom], azaz a partnerségi viszonyok helyett a hierarchikus elrendeződés. Ebben a struktúrában látszik Debrecen rendhagyónak azzal, hogy erőteljesebben mutatkozik meg másokhoz és a központhoz képest autonóm helyzete. [Arra e helyütt nincs mód, hogy bármilyen röviden is, de kitérjünk, ez a rendhagyó pozíció milyen hatással van a helyi identitásra a tekintetben is, hogy milyen dinamikákat generál a karakteres lokalitás és a szélesebb kontextus „diktálta” szerepek, viszonyok feszültsége.]

Abban, hogy a Debrecen-fogalom ilyen erőteljesen tud artikulálódni, mindig is kiemelkedő szerepet játszott az irodalom az identitásdiskurzust elindító Kazinczy–Debrecen vitától a jelenkor olyan kiemelkedő debreceni kötődésű szerzőiig, mint Tar Sándor, Borbély Szilárd és Térey János. De a Debrecen-identitás formálásában a várossal kapcsolatos tudományos tevékenységeknek is fontos szerep jut, a szerteágazó történet-, társadalom-, irodalom- és kultúratudományos kutatások könyvtárnyi tanulmányban, kötetben öltének testet. Éppen ezért talán az sem véletlen, hogy épp a Debreceni Egyetemen született meg az az emlékezhely-kutatócsoport, amely jelen kötet műhelye. S az is bizonyos, hogy akár e könyv nyomán, arra reflektálva, rövid időn belül újabb tanulmányok fognak napvilágot látni, hogy folytassák a várossal kapcsolatos vizsgálódásokat, a Debrecenről szóló disputát.

A *debreceniség mintázatai* kínálja is magát a párbeszédre, hiszen egyik erénye a példaszerű dialógus-, illetve vitakultúra, ami a könyvet is szervezi. A szerkesztők alapállásként vállalják, hogy a maguk részéről a különböző nézőpontoknak, értelmezéseknek helyt kívánnak adni, a fent megfogalmazott kötetdefiníció nem egy kizárólagos érvényességre törekvő pozíció rögzítése, hanem a strukturáló szempont megfogalmazása, melynek intencionált eredménye, hogy „a tudományterületek és megközelítési módok sokfélesége, a forráshasználati és szövegelemző gyakorlatok gazdagsága alaposabb leírást tesz lehetővé” [10.]. Értsük jól: a kötet nem kívánja megmondani, mit jelent pontosan a debreceniség, inkább arra kínál példákat, milyen elképzelések milyen korban és helyzetekben merültek fel a lokális identitás megfogalmazására e városban, e városról, s nyilván nem kíván teljes listát adni minderről, még kevésbé állást foglalni az identitásmintázatok és emlékezősszituációk helytállóságát, minőségét, milyenségét illetően. Nem azt a kérdést teszi fel, hogy Debrecen valóban a maradandóság városa, valóban maradi hely [volt]-e, hanem azokat a kontextusokat kutatja, amelyek Debrecen valamilyen típusú [ön]értését és [ön]értelmezését alakították.

A kötetben kiemelt pozícióba emelt első tanulmány, egy igazi lectio magistralis, Debreczeni Attila *A debreceniség. Kazinczy és egy nyelvi paradoxon* című szövege jelöli ki azt a pontot, amely köré a későbbi darabok rendeződnek az aktívan értelmező

szerkesztésnek köszönhetően. A könyv struktúrája nem egyszerűen tematikus tagolásban, szekciókba csoportosítva adja közre a tanulmányokat, hanem arra is figyel, hogy közöttük kölcsönösen interpretáló viszonyok működjenek [ami egyszersmind a 2018-as konferencia szervezőinek munkáját is dicséri]. Debreczeni Attila tanulmánya példás tudományos következetességgel érvel amellett, hogy Kazinczy, aki soha nem adta pontos meghatározását, illetve szisztematikus körülírását, mit is ért rajta, nemcsak a fogalmat, hanem annak tartalmát is konstituálta. A debreceniséget illető megjegyzései, melyek leginkább érvek, retorikai eszközök voltak bizonyos vitáiban, nem pedig alapos elemzés tárgyai, akkora hatással voltak mind a kortársakra, mind az utókorra, hogy sikerült azokat a városra tapasztani, méghozzá úgy, hogy nem csak a külső szemlélők néztek e szűrőn át a városra, hanem maguk a debreceniek is ehhez képest fogalmazták meg magukat. Így lett hát Debrecen a marandandóság, a maradiság városa. A debreceniség-fogalom genezisének elbeszélése példázat arról is, hogyan működik az identitásnak nevezett jelenség: akkor születik meg, akkor ölt testet, amikor elkezdnek róla beszélni, pontosabban, amikor elkezdik elbeszélni.

A kötet következő fejezetének szövegei akként lépnek dialógusba a disputaindító írással, hogy Debrecen történetének egy olyan sajátos aspektusára koncentrálnak, amely a szövegek közös tételezése szerint azonosítható egyfajta lokális identitáskonstrukcióval. Ez pedig a reformáció, a református egyház és kultúra jelenléte a város életében a kora újkortól a 20. századig. A kálvinista Róma, a magyar Genf, a Keresztyén Respublika metaforikus alakzatai sűrítik magukba ezt a jelenlétet, címkézik ezt az identitást. Gáborjáni Szabó Botond *Egy Keresztén Respublika. Debrecen* című tanulmánya vezeti be e gondolatkört, meggyőzően érvelve a református felekezeti és a sajátos debreceni identitás szoros kapcsolata mellett, folytatva azt a tradíciót, amely a felekezeti hovatartozásban látja a város identitásának meghatározó elemét. Oláh Róbert *Debrecen oszlopai – A főbírókat búszúztató halotti beszédek tanulságai* című írása esettanulmány a fenti tétel bizonyítására, míg Fazakas Gergely Tamás *Október 31. emlékezete és a Debreceni Református Kollégium – Városi térhasználat a 19. század végi felekezeti ellentétek idején* című szövege a felekezeti, a lokális és a nemzeti önértelmezések és emlékezetpolitikák összefonódásának példáját hozza úgy, hogy a kultúratudomány térfordulatának perspektívájából bontja ki a város pontosan meghatározott térszerkezetéhez kötődő identitáseljáráásokat. Győri L. János elemzése, melynek címe *Debrecen mint Karácsony Sándor gondolatrendszerének kulcsmetaforája* azzal, hogy egy szövegkorpuszban megjelenő fogalom működését tárja fel, egyrészt visszautal a Debreczeni-dolgozatra, másrészt felvezeti a következő fejezetet.

Hiszen az *Irodalmi reprezentációk és városszövegek* cím alatt összegyűjtött írások, mint a cím is jelzi, a textus terében élő Debreceneket járják be, ott kutatják a város megértésének, az önmegértésnek, az identitás megalkotásának és az emlékezésnek különféle helyzeteit, eljárásait. E legkomplexebb fejezet egyrészt továbbgondolja a kötet konkrét célkitűzését, a legközvetlenebbül kapcsolódik a Kazinczy-tanulmányhoz, másrészt a kutatócsoport kiténtetett vizsgálati irányát követi, harmadrészt pedig arra utal, hogy a kultúra, a művészetek különféle megfogalmazási módjai közül a szóművészet, az írásosság területén születtek a legfontosabb megnyilvánulások a Debrecen-reprezentációk vonatkozásában. Lakner Lajos felvezető írása egy sajátos perspektívát, a városra vetülő idegen tekintetét villantja fel: arra hoz példákat, ho-

gyan igazolódik vissza a Kazinczy-féle debreceniség-fogalom a 19. század folyamán, a településsel kapcsolatos sztereotípiák hogyan határozzák meg az elbeszéléseket, melyek róla születnek, s a kívülről érkező elbeszélő hogyan alkotja meg a maga és olvasói számára Debrecen mint az idegenség, az alteritás terét. Ezt követően Baranyai Norbert Mórincz Zsigmond Debrecen-reprezentációit, Bakó Endre Gulyás Pál Sziget-Debrecen eszméjét, Kovács Szilvia a Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjében* megformált Debrecen-képeket vizsgálja, Balajthy Ágnes pedig a költőszerep, a debreceniség és az emlékezés összefüggéseit kutatja Szabó Magda *Szüret* című szövegében. Keczan Mariann ugyancsak Szabó Magda Debrecenét olvassa, míg zárásként Lapis József Térey János fent már említett *Szabályos körcikk* című versének térértelmezését tárja fel, ami azért is mutatkozik különleges jelentőségűnek, mert az irodalmi tradícióval szakítva nem elsősorban a szöveg hagyományokat, hanem a topológiáját értelmezve kísérel meg viszonyt kialakítani a városhoz s megalkotni egy Debrecen-képet. A Térey-textus nemcsak az irodalom számára kínál lehetőségeket, de a mai térelméletekkel szinkronban inspirációkat nyújt az identitásalkotás lehetséges eljárásaira csakúgy, mint a város emlékezhelyként való értelmezésének perspektíváira.

Éppen ezért talán az építészettel foglalkozó tanulmányok folytathatták volna a sort (bár a végül nekik jutó pozíció, mint mindjárt látjuk, szintén igencsak releváns a kötet által bejárt út tekintetében), viszont egy társadalom- és történettudományi blokk következik, melyben Szilágyi Zsolt kitekintése a „kecskemétiség”-re vet elemző pillantást, Bartha Ákos dolgozata egy katolizált zsidó család, a Fahidiak történetét mutatja be, Szegedi Péter az 1945 előtti futball és a lokális identitás viszonyát elemzi, Erős Vilmos pedig Szabó István történész debreceni identitásait tárgyalja, tovább gazdagítva a Debrecen történelmét feldolgozó tag értelemben vett historiográfiai irodalom rendkívül színes és gazdag bibliográfiáját.

Így érünk a záró fejezethez, amelyet a város közelmúltbeli és jelenkori építészetének szentel a kötet, s amelyben Kovács Péter, Bun Zoltán, valamint Oláh Szabolcs és Sebestyén Attila szerzőpárosának egy-egy írása kap helyet. Hogy az urbanisztika, az építészett, az épített örökség megléte és hiánya mint az emlékezet tényezői, az épített környezet és az identitás kérdései miképpen fontosak, érdekes módon a Térey-szövegben (illetve annak elemzésében) erőteljesebben mutatkoznak meg, mint ebben az egységben. [E hiátust, a ki nem bontott lehetőséget nem defektusként rója fel az olvasó, hiszen tisztában van a műfaj, a konferenciakötet sajátosságaival, viszont pont e hiány mutat meg egy olyan irányt, amely felé a lokális identitásról való gondolkodás és párbeszéd továbbvitelre érdemesnek mutatkozik abban a tudományos diskurzusban is, amelybe az itt olvasható tanulmányok helyezik magukat.] A záró szövegek a jelen felé nyitják a kötet perspektíváit, elvezetik az olvasót a ma létező városba, az emlékezés helyzetei után a jelen lokális identitását a hely látható, megélhető tereiben keresik, s felvillantják a kötet körüli kortárs kontextust. Míg tehát *A debreceniség mintázatai* jórészt a múlt olvasásával, az emlékezés eszközével hozza maga is létre a lokális identitás alakzatait, ad hozzá egy-egy elemet ahhoz a komplikált struktúrához, amelyet identitásnak nevezünk, addig a záró szövegek közvetlenül a jelenre reflektálnak, sőt, a legutolsó szöveg felvillantja azt a napjainkban javában zajló folyamatot, ami radikálisan kíván szakítani a debreceniség Kazinczy óta ható értelmezésével, s a maradandóságot az innovációval kívánja leváltani. Nem csak az identitás és az em-

lékezés különféle rétegei, hanem az ezeket létrehozó legkülönbélebb eljárások is jelen vannak tehát a kötetben annak ellenére, hogy egyetlen fogalom köré rendeződik.

Nem hiányokat számon kérve, sokkal inkább inspirálódva a kötet tematikai gazdagságától [következetessége, fegyelmezettsége által], továbbgondolva *A debreceniség mintázataiban* sorakozó példákat, egymás után jutnak eszembe az identitásalkotás újabb és újabb aspektusai. A sportkultúra szinterei, a sporthoz kötődő identitásképző eljárások [a szurkolói rituáléktól a popkulturális reprezentációkon át a város tereibe íródásig], az egyes művészeti ágak Debrecen-reprezentációi [bár kétségtelen, hogy az irodalomhoz hasonló erejű és jelentőségű parallel történet nem mutatkozik, de például a litográfia és a grafika, valamint a kóruskultúra teljesítményei relevánsak lehetnének], a debreceni rockzene [nem csak a könnyűzenében megjelenő Debrecen-képek, de például a zene és a városi terek viszonyrendszere], a debreceni fotográfia története és jelene [az első városfotóktól a családi felvételek alakulástörténetén át a *Streets of Debrecen* projektig], a gasztronómia identitásképző eljárásai, a város és az agglomeráció viszonyai, s ennél tágabb perspektívában a városra irányuló idegen tekintetek értelmező ereje, hatása az önértelmezésre mind-mind releváns lehetőségek lehetnek, s nyilván nem teljes a lista. Nem is a kutatócsoport feladata mindennek feldolgozása, viszont abban a reményben csukja be az ember a kötetet, hogy a tudományos diskurzus a maga eszközeivel továbbra is élénk részese lesz a Debrecenről, a debreceni identitásról szóló beszélgetésnek, azaz továbbra is a lokális identitás aktív alakítója marad. [*Debreceni Egyetemi Kiadó*]

PUSKÁS ISTVÁN

Kolozsvárok, Házsongárdok nyomában

KOLOZSVÁR-DIALÓGUSOK. TANULMÁNYOK, SZERK. KORPA TAMÁS

A *Kolozsváros* szépirodalmi antológia 2019-es megjelenése után 2020-ban a Szamos-parti város újabb könyvnek került a középpontjába, ezúttal két irodalmi konferencia [„*árdeli únt Athén*” – *Kolozsvár-dialógusok 1.*, 2017. május 22–23. és a „*Házsongárd-légió*” – *Kolozsvár-dialógusok 2.*, 2019. május 22–23.] anyagát egybegyűjtő, *Kolozsvár-dialógusok* címmel megjelent tanulmánykötetbe. A „tanulmány” műfaji megjelölés tágabban értendő, az alaposabb értekező vizsgálatok között esszéisztikusabb töprengéseket, vázlatosabb hasznos áttekintéseket találunk a Kolozsvárt vagy a Házsongárdi temetőt szerepeltető szépirodalmi művekről, önéletírásokról, illetve a Kolozsvárhoz kapcsolódó alkotókról, életművekről, jelenségekről.

A szerkesztőnek, Korpa Tamásnak [aki egyben a két konferencia szervezője is volt] nem lehetett könnyű e különféle témákat és megközelítésmódokat egybefognia, talán ezért is van az, hogy a kapcsolódási pontokat nem erőltetve, az írások a szerzők névsora szerint foglalnak helyet a kötetben. Recenziómban nem ezt a sorrendet követem, az átfogóbb szövegektől haladok az egészen specifikus helyzetekre